

A BARLANGOK ISMERETLEN MŰVÉSZEI

A nemrégiben felfedezett újabb franciaországi sziklarajzok szinte már gyanúsán szépek.

A L'Histoire című folyóirat most megjelent számában Denis Vialou, a barlangfestészet szakértője azt állítja, hogy a sziklarajzok – az eddigi megállapításokkal ellentétben – nem vadászmágiák, hanem a nyelv, sőt az írás előzményei, s területi azonosságtudatot fogalmaznak meg, amely akár Európa hajnalának is tekinthető.

– Több mint 15 000 éve az ember a barlangok falán elkezdte megörökíteni az őt körülvevő világot. Ezt tette Altamirában, Lascaux-ban és ezt tette a most felfedezett barlangban, az Ardèche-beli Combe-d'Archan is. Tudjuk-e, hol és mikor jelent meg először az a művészet, amit ma barlangfestészetnek neveznek?

– A sziklarajzok többsége a mai Franciaország és Spanyolország területéről került elő és nagy részük a magdalénien műveltség idejére, vagyis a Kr. e. 18 000 és 10 000 közötti időszakra tehető. A kétszázötven ismert lelőhelyből több mint kétszáz tartozik ehhez a kultúrához.

Az első sziklarajzok azonban a gravettien kultúrában születtek, amely 28 000–20 000 évvel ezelőtt egész Európában elterjedt. Egyébként ez a műveltség hagyta ránk az elefántcsontból vagy kőből faragott csodálatos kis Vénusz-szobrocskákat. Mindenünnen kerültek elő ilyenek az egykori Szovjetunió területéről egészen Nyugat-Európáig.

– Mit jelent meg ez a művészet?

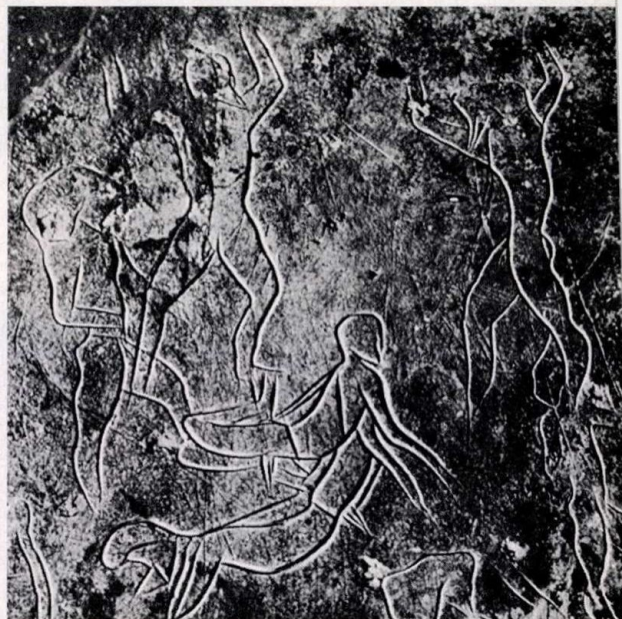
– A magdalénienek azt ábrázolták, amit jól ismertek: az embert – akár teljes alakban, bár nagyon leegyszerűsítetten, kevésbé realiztikusan, akár az emberi test részleteit. Az egész paleolitikumban

három részletet emelnek ki általában: a fejet, gyakran deformáltan; a kéz lenyomatait (a Gargas-barlangban több mint kétszáz, festékkel körülsórt nyitott tenyér lenyomatát találtak meg) és a női nemi szerveket. Nagyon ritkán a férfi nemi szerv is megjelenik. Az emberábrázolások mellett nagy számban tűnnek fel állatok és különféle jelek is.

– Az állatok egyébként is fontos helyet kapnak ebben a művészetben...

– Igen. A magdalénienek, akik vadászó nép voltak, lerajzolták az állatokat, hiszen gyakran látták a mamutokat, a lovakat, az ősbölgényeket, a renoszarvasokat. Nagyon ritkán rajzoltak halat vagy kígyót. Ugyanakkor szinte egyáltalán nem ábrázolták a növényvilágot. Talán azért, mert a természetben – sziklára – rajzoltak, s maga a táj, a növényvilág körbe vette művüket...

És itt vannak a jelek, amelyeket nem is volna szabad utoljára említeni, hiszen sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint a figurális ábrázolások. Meg kell

A MAGDALÉNIENI „VÁZLATOK”
MATISSE MŰVÉSZETÉRE EMLÉKEZ-
TETNEK

különböztetnünk az egyszerű jeleket – a pontot, a vonalat, a keresztet, a kört –, amelyek az egész világon megtalálhatók, a kidolgozottabb, bonyolultabb jelektől, például a belül rekeszekre osztott téglalaptól (ilyen a lascaux-i „sakktabla”), vagy attól, amit a őstörténészek „tető formá”-nak neveznek, s amelyek csak néhány barlangban fordultak elő.

Eddig a sziklarajzokat homogén egységnek fogták fel, ám ez nem így van. A barlangművészettel foglalkozók éppen azt igyekeznek bebizonyítani, hogy ezek a sziklarajzok mind egyediek, hiszen mindegyik-

A MENTONI
„VÉNUSZ”

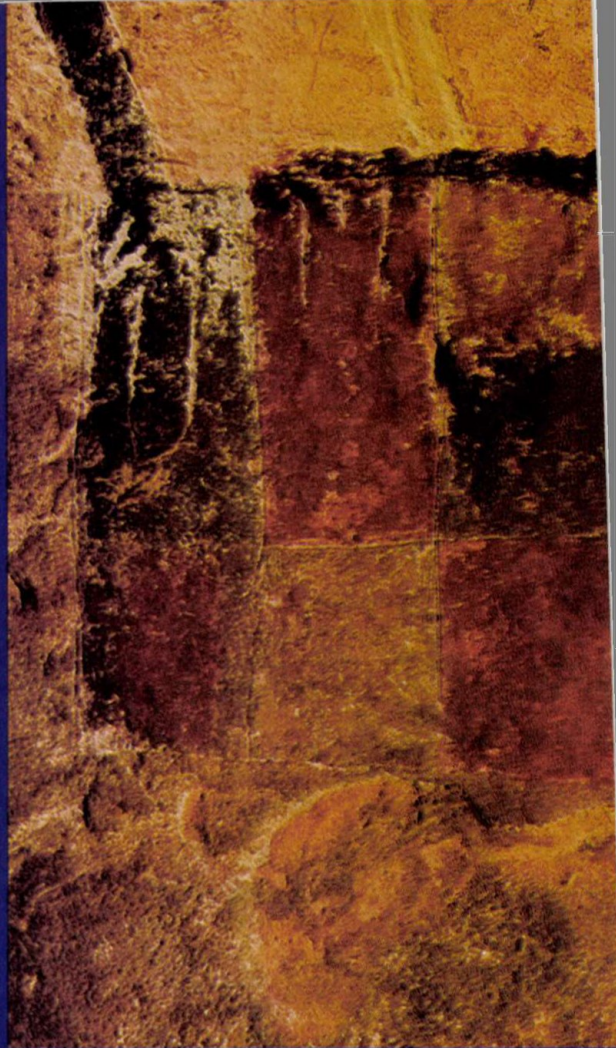
A BAGOLY RITKASÁG
A BARLANGI
FALFESTÉSZETBEN
(SYGMA-FOTÓ)

A LOVAKAT AKÁR
MARC IS FESTHETTE VOLNA
(BALRA FENT)

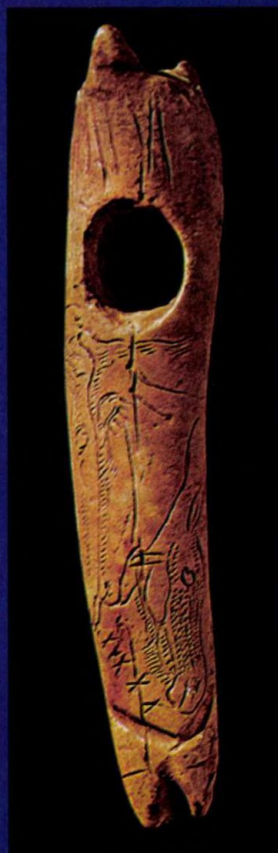
AZ ISMERETLEN MŰVÉSZEK
ESEMÉNYEKET BESZÉLTEK EL
RAJZAIKKAL

A PALEOLITIKUMBAN AZ EMBERBŐL
HÁROM RÉSZLETET ÁBRÁZOLTAK: A FEJET,
A NŐI NEMI SZERVEKET
ÉS A TENYÉR LENYOMATÁT

A LASCAUX-I „SAKKTÁBLA”

LYUKAS BOT RÉN-
SZARVASAGANCSBÓL
A PENDÓI
BARLANGBÓL

nek megvan a maga sajátos alaktana. De mindenekelőtt azért, mert a barlangfestészet tudatosan szerkesztett egység, és az ábrázolások elrendezése egy-egy barlangon belül más és más. Soha két egyforma még nem került elő. Más a stílusuk, a téma választásuk és más a témák belső kapcsolódása.

– *Milyen módszerrel dolgoztak az őstörténet művészei?*

– Festéssel és véséssel. Persze azt, amit mi őstörténeti festészetnek nevezünk, szintén ketté kell választanunk: először is van maga a festés, a színek árnyalatok nélküli felhordása, másrészt van a vonalas rajz, amelyet faszénnel, mangán- vagy vasoxidokkal, vörössel, okkersárgával stb. készítenek. A festéshez is természetes oxidokat használtak.

A vésetek (például Combarellesben) nagyon finom, néha mesterien ügyes karcolással vagy mély barázdálással készültek.

– *Ezeknek a rajzoknak az első felfedezői hogyan értelmezték azt, ami a sötét barlangokban hirtelen a szemük elé tárult?*

– A múlt században, amikor az első vésett és formázott szoborfélfeket felfedezték, egy sor elmélet született, de szinte mindnek az volt a kiindulópontja, hogy „l'art pour l'art” – önmagáért való – művészetről van szó: a paleolitikum embere – úgy mond – unatkozhatott és ezzel „foglalta el magát”... Ám miután a sziklarajzokra is rábukkantak ez az elmélet tarthatatlanná vált. Kapóra jött, hogy éppen akkoriban születtek sorra a nagy kortárs etnográfiai leírások a természeti népekről és az őstörté-

A SOLUTRÉEN MŰVELTSÉG

A solutréen műveltség népe levél alakú, kőből pattintott lándzsahegyeket használt. Különös módon ugyanilyeneket használtak Magyarországon, a Bükkben is. A Szeleta-barlangban talált leletek alapján *szeletiennek* nevezett nép rendkívül finoman dolgozta ki lándzsahegyeit. Az időbeli eltérés miatt azonban nem tűnik valószínűnek, hogy a kettő között lett volna valami kapcsolat.

Mivel a solutréen kultúráról úgy hiszik, hogy nem voltak előzményei, népét Nyugat-Európában Észak-Afrikából származtatják. Eddig úgy vélték, hogy ennek a kultúrának nem volt önálló művészete.

ÖSSZAMÁNK A CHAUVET-BARLANGBAN?

Amikor a falfestményekkel borított barlangot felfedezték Combe-de'Arcban, Ács Gábomnak sikerült telefonon utolérnie a vizsgálatokat vezető régészt, Jean Clottes-ot, a Nemzetközi Múemlékvédelmi Tanács Sziklarajz Bizottságának elnökét.

J. C.: Jean-Marie Chauvet a terület archeológiai csoportjának egyik biztosiági öre és két barlangász találta meg a barlangot. Nem volt könnyű dolguk, mert a hajdani bejárat beomlott. Egy kürtön kellett átréselniük magukat. Egyébként abból jött az a légáramlat, amelyre felfigyeltek.

Á. G.: *Valóban ez lesz a rekorder, már ami a falfestmények számát illeti?*

J. C.: Azt egyelőre nem lehet megmondani. Még senki nem járta be az egész barlangrendszert. Én eddig több mint kétszáz festményt láttam, de lesz vagy háromszáz is, és legalább ugyanennyi karcolt rajz is van. Többségük gyapjas orrszarvú, bölény, őstulok, mamut, oroszlán és persze barlangi medve.

Á. G.: *Orrszarvú és oroszlán a mai Franciaország területén?*

J. C.: A paleolitikumban itt élt barlangi oroszlán és gyapjas orrszarvú inkább csak nevében hasonlít mai afrikai rokonaihoz. Mellesleg jóval nagyobbak voltak. A meglepő az, hogy hiénákat, párducokat és baglyokat is rajzoltak. Ez újdonság a barlangfestészetben. Sok rajzon több állat szerepel – olykor egymásra festve. Gyakran teljes alakok, helyenként csak fejek. Vagy ötven állatcsoport is látható: rohanó csorda, másutt megtorpanva állnak, odébb meg egymásra támadnak.

Á. G.: *Én még azt tanultam, hogy az ősember a vadászat sikerességét befolyásolta így, esetleg a fiatalokat is itt tanították. Újabban ezt az értelmezést elvetik.*

J. C.: Én is úgy gondolom, hogy valamiféle mágikus szertartásokat végeztek a képek előtt. Korábban az állatok köré festett vonalakat nyílvevesszőknek vélték, ma úgy hisszük, hogy a lelküket ábrázolták így. Ismerünk olyan képeket, melyeken a száj köré sugarasan húztak vonalakat, mintha az állat épp kilehelné a lelkét.

Feltételezésünket az is alátámasztja, hogy 20 000 éve még nem ismerték a tollas nyílvevesszőt, így ezek a képek nem vadászatot ábrázolnak. Egyébként azt remélem, hogy a szertartásokról is megtudunk valamit a nyomok alapos vizsgálata után. Az ősember lábnyomai – melyek szintén megmaradtak – olyanok, mintha táncoltak volna. De nem járhattak be az egész barlangrendszert, nehogy a nyomokat tönkretegyük, amelyek – hála a felfedező szakértelmének – érintetlenek. Eddig emberi és medve lábnyomokat azonosítottunk, valamint medvecsonthoz. A hatalmas barlangi medvék helyenként belekaroltak a képekbe. Csontjaik mindenütt szétszórva hevernek. Az egyik terem közepén egy sziklára medvekoponyát helyeztek, olyan, mint egy oltár. Ez valamiféle sámánizmust sejtet.

Á. G.: *Nagyon jó állapotban vannak a festmények. Még az újságok képein is tisztán kivehetők.*

J. C.: Csupa ásványi anyagot, földfestéket használt az ősművész. Bár nem nevezhetjük így, a legtöbb képet ugyanaz a rendkívüli biztonságú kéz alkotta. A kontúrokat sok esetben előbb belekarcolta a sziklába. Festékeit néhány helyen úgy találtuk meg, ahogy a munkához előkészítette egy kővön, vagy egy csonton: vastartalmú agyagot használt a vörös szíhez, mangántartalmút a feketéhez. Az állatokat oldalnézetben ábrázolta, főleg ezzel a két színnel, tisztán vagy keverve, gyakran okkerrel kiegészítve. Egyébként a barlangok falából szüntelenül szívárgó nedvességből kiváló mész vékony, átlátszó réteggel vont be a képeket. Később majd a freskótechnika ugyanezt hasznosítja a vakolat mésztartalma révén.

Á. G.: *Biztos, hogy nem vagyunk egy rossz (vagy jó) tréfa áldozata?*

J. C.: Megvizsgáltam a képeket alaposan – már amihez eddig hozzáfértem. A stílusuk nagyon zárt rendszert alkot. Sehol nincs törés, árulkodó modorosság. A festékanyagok a szokásosak. A talajt is átnéztük, egyetlen újkeletű nyomot sem találtunk. A rajzok valódiak, ebben biztos vagyok.

nészek ezeknek a primitív népeknek a művészetével és szokásaival próbálták magyarázni a hajdanvolt emberek művészetét. Salomon Reinach több elméletet is kidolgozott arról, hogy ezeknek a figuráknak voltaképpen mágikus szerepük lehetett: a vadászat sikerességét és a termékenységet próbálták mágikus úton biztosítani. Ez az elmélet azután szinte általánosan elfogadottá vált, noha Reinach maga is érezte, hogy van valami sokkal erőteljesebb ebben a művészetben, ezért elméletét spirituális és vallásos magyarázattal toldotta meg: beavatási szertartásokat és különböző isteneket képzelt e képek mögé.

Már a második világháború előtt megkérdőjelezte ezt az elméletet egy német marxista történész és művészetkritikus. Max Raphaël volt az első, aki azt állította, hogy ezeket az ábrázolásokat egységesen és tudatosan szerkesztették meg, és igyekezett kompozíciójukat megérteni. Ám csak 1960 és 1965 között változott meg a paleolitikum művésztelemzése. A nagy hírnévre szert tett André Leroi-Gourhan és Anette Laming-Empeire szerint az ábrázolások szerkezetében egy nemek szerinti éles kettéválasztás figyelhető meg. *Egy női és egy hím elv alkot egy-egy egységet.* A jeleket is két csoportra osztották, szélesebbekre és vékonyabbakra, s – szerintük – ezek is a nemek szerinti kettéosztottságot fejezik ki absztraktnak. Ezenkívül – állítják ők – a magdalénieneknek vallásos elképzeléseik is voltak már,

persze anélkül, hogy a kultusz fogalmáig eljutottak volna (az őstörténeszek manapság határozottan tagadják, hogy ezt megtehetnék volna), bizonyos vallásos rendjük mégis lehetett. Számukra a barlangok valószínűleg szent helyek voltak.

– **Ön azonban nem osztja teljes egészében Leroi-Gourhan nézetét. Mi a különbség az önök álláspontja között?**

– Leroi-Gourhan nagy felfedezése az volt, hogy megmutatta: a barlangfestészet tulajdonképpen kódolt művészet, egyfajta nyelv, amely bizo-

sziklarajzokkal különböztette meg magát a szomszédjától, így azonosította magát a saját csoportjával. Azt gondolom, hogy ezek mögött a szerkesztett jelek mögött nagyon is kifejlődött gondolkodás áll. A barlangfestészet és a paleolitikum művészeti tárgyai amolyan nyelvi előzmények voltak, s az írást közvetlenül megelőzték. S ez nem csak a jelekre igaz, érvényes a figurális ábrázolásokra is. Bármennyire kitűnően és valóságghűen van is megrajzolva egy magdalénieni állat, az elsősorban és mindenekelőtt jelkép. Mondjuk a rajzot ősbö-

lénynek azonosítjuk, de ez csak az elsődleges értelmezés. Felruházható a valóságos állattól nagyon távoli jelentéstartalommal is. Talán az erő, a gyorsaság, vagy éppen a termékenység jelképe...

15 000 évvel ezelőtt a magdalénienek már kódolt ábrázolási

EGYMÁSSAL VIASKODÓ ORRSZARVÚK

nyos témákról „szól” emberek, vonalak, állatok ábrázolásának a felhasználásával. Ám szerintem Leroi-Gourhan azon a ponton tévedett, amikor a magdalénien műveltségre, sőt az egész paleolitikumra általánosította azt, amit néhány barlangban felfedezett. A sziklarajzok – mint már említettem – nem egységes minta szerint készültek.

– **Az ön elméletének éppen ezek az eltérések a kiindulópontjai.**

– Induljunk el a jelektől! Észreveték, hogy minél összetettebb egy jel, annál sajátosabban fejezi ki egy kis terület kultúráját. Ez nagyon érdekes, mert azt bizonyítja, hogy a magdalénien korszakban léteztek helyi műveltségek. Például négy barlangban találtak tető formájú, másik három helyen madárforma jeleket. Szerintem ezekben az ábrázolásokban az az igazán lényeges, hogy egy csoport kulturális hovatartozását fejezik ki a grafikai jelképekkel, sőt valószínűleg már szavakkal is, hiszen Európában ekkoriban születtek meg a nyelvek. A paleolitikum embere a

rendszert használtak, és ezzel egyszerűsítették a gondolkodásmódjukat is. Ezeket a kódjeleket még nem tudjuk sem tökéletesen olvasni, sem értelmezni, de magállapíthatjuk, hogy léteztek, és föld alatti „ékszerdobozaik”-ban védve voltak az időjárás változásaitól, a kutató tekintetektől és a változó kultúráktól is. *E barlangok a kulturális identitások őrzőhelyei.* Ezek a magdalénieni műveltségi identitások azután területi azonosságtudatokká váltak: belőlük eredtek a társadalmak. Ezenben a barlangokban a mai, a modern Európa hajnalához térhetünk vissza.

– **A most felfedezett Ardèche-beli**

A GRAVETTIEK MŰVELTSÉGE

A gravettien kultúra egész Európát lefedte. Keleten mamutvadászattal, Közép-Európában rénszarvasvadászattal foglalkoztak. Folyók mellett telepedtek le, s már mesterséges, félig földbe mélyített kunyhókat is készítettek. Szerszámaik, a gravette-hegy keskeny, kőpengeszerű, hegyes nyílcsúcs volt. A csontokat geometrikus mintákkal díszítették.

A MAGDALÉNIEN MŰVELTSÉGE

A magdalénien kultúra főként Franciaországban és Spanyolországban terjedt el. Vadászeszközök csontból, agancsból és kőből készültek. A lándzsák mellett megjelennek a kétoldalt fogazott, hosszú dárdák és a szigonyok is. Rénszarvasra és ősbölgényre vadásztak. Halottaikat zsugorítva temették el és vörös földfestéssel szívták be.

Combe-d'Arc- vagy - újabb nevén - Chauvet-barlang lényeges láncszem a barlangfestészet kutatásában?

– Magam sem láthattam még a barlangot, mert mindenki elől lezárták. Abból, amit most tudni lehet róla, mindenben megfelel egy őskori barlangnak: vésetek, állatrajzok és tenyérnyomatok vannak benne. Nyilván ki fogja egészíteni eddigi ismereteinket. Ami viszont eredetinek tűnik ebben a barlangban, az az ábrázolt állatok nagy száma – eddig mintegy háromszáz festményt láttak. Tüzetesen még senki sem vizsgálta őket, de közöttük mintegy harminc gyapjas orrszarvú, számos medve, mamut, macskaféle és szarvasféle van. És a képi világ gondosan szerkesztett egésznek látszik. Két orrszarvú egymással szemközt áll – talán megütköznek egymással? Több lófej egymás mögött, „fölkött”... Vagyis a Chauvet-barlang az összetett szerepű barlangok csoportjába tartozik. Lényeges ábrázolási elem a csoport, a kapcsolat. De szeretném hangsúlyozni: ha beigazolódnak az előzetes feltevések, és a barlang valóban a *solutréen műveltséghez* (Kr. e. 18 000 és 15 000 között) tartozik, fontos láncszemre bukkantak, mert ez a kultúra manapság még alig ismert.

– Nem furcsállja, hogy itt megjelennek olyan állatok – párdúc, bagoly, hiéna –, amelyeket sehol másutt nem ábrázoltak?

– Ismét csak azt mondhatom, hogy ami szerintem eredeti a Chauvet-barlangban, az nem az állatok típusa, hanem a nagy számuk – a *solutréen* barlangokban sokkalta kevesebb van ennél. Ami az állatok

sokféleségét illeti, nos, amikor 1956-ban felfedezték a Rouffignac-barlangot Dordogne-ban, a régészek nem akartak hinni a szemüknek a sok mamutfigura láttán és azt gondolták, valami kivételes helyre bukkantak. Az újabb felfedezések aztán megmutatták, hogy a mamutábrázolások egyáltalán nem ritkaságok...

(L'Histoire nyomán)

MŰVÉSZETRE ITT NEM FUTOTTA!

Újabb, gyönyörű sziklarajzokra akadtak Franciaországban. Mint ha Picasso vagy Marc festette volna őket. A magyar szakemberek már csak irigyen logyintenek: arrafelé ötvenként találunk ilyesmit. Nálunk a paleolitikum korából nagyon kevés lelet van, sziklarajz pedig annyi sem. Egészen pontosan egyetlenegy sincsen. De vajon miért nincs? Erre a kérdésre válaszolt lapunknak

Kretzoi Miklós professzor.

A Kárpát-medencébe a jégkor-szak végén kevés népcsoport települt be. Ez zárt terület, amelyet havasok vesznek körül, rajtuk átjutni pedig nem volt könnyű. Akkoriban természetesen nem léteztek utak, az ősember-csoportok a folyók mentén vonultak. Csakhogy nálunk a folyórendszer is zárt, minden folyó a medence közepe felé tart.

Az alsó megleste...

Akik mégis idetévedtek, nem jártak valami jól, mert könnyű élet itt nem várta őket. A sík vidék lápos és mocsaras, átjárhatatlan terület volt. Barlang természetesen nem sok akadt. Maradt a hegykoszorú belső pereme: ahol még nem túl mocsaras és nem túl erdős a vidék figyelhető meg némi mozgás. A helyi adottságok egyáltalán nem voltak kedvezőek erre, márpedig mindig ezek döntik el, mi hol fejlődik ki.

A paleolitikum népessége tulajdonképpen három népből állt. Az első félmillió évvel ezelőtt jelent meg. Ő az *alsó paleolitikum* embere. Igen egyszerű életet élt. Lehet, hogy használt valamit fegyverként, de az biztos, hogy nem kőből készült, igazában nem is tekinthető vadásznak, hi-

szen a zsákmányszerzése abból állt, hogy az itatóhelyek környékén megleste a csordába verődött állatokat, s nagy lármával és a tűzzel hadonászva kavarodást keltett. Aztán a fejtelenségben valamit csak sikerült el ejtenie. Az ő „fegyvere” és nagy kincse a tűz volt. Ezt éppen hazánkban, Vértesszőlősen sikerült bizonyítani. Ebből a korból ugyanis nagyon kevés – mindössze négy vagy öt – lelet maradt fenn egész Európában, ezek egyike Vértesszőlősen van. Itt a lelőhelyet egykoron meszes víz árasztotta el, s a mésztufa bevonta, és így megőrizte a maradványokat az utókornak. A tűz nyomait pedig – egyedül itt, Vértesszőlősen – pontosan ki lehetett mutatni.

Az alsó paleolitikum emberét – mai tudásunk szerint – időben egy nagy űr követte, majd jóval később, 200 000-120 000 évvel ezelőtt megjelent a fegyveres ember, aki már a középső paleolitikumot képviselte.

A középső követte...

Nyugat-Európában a középső paleolitikum népcsoportjai érintkeztek egymással, egy-egy területen cserélődtek. Nálunk az a néhány lelőhely

